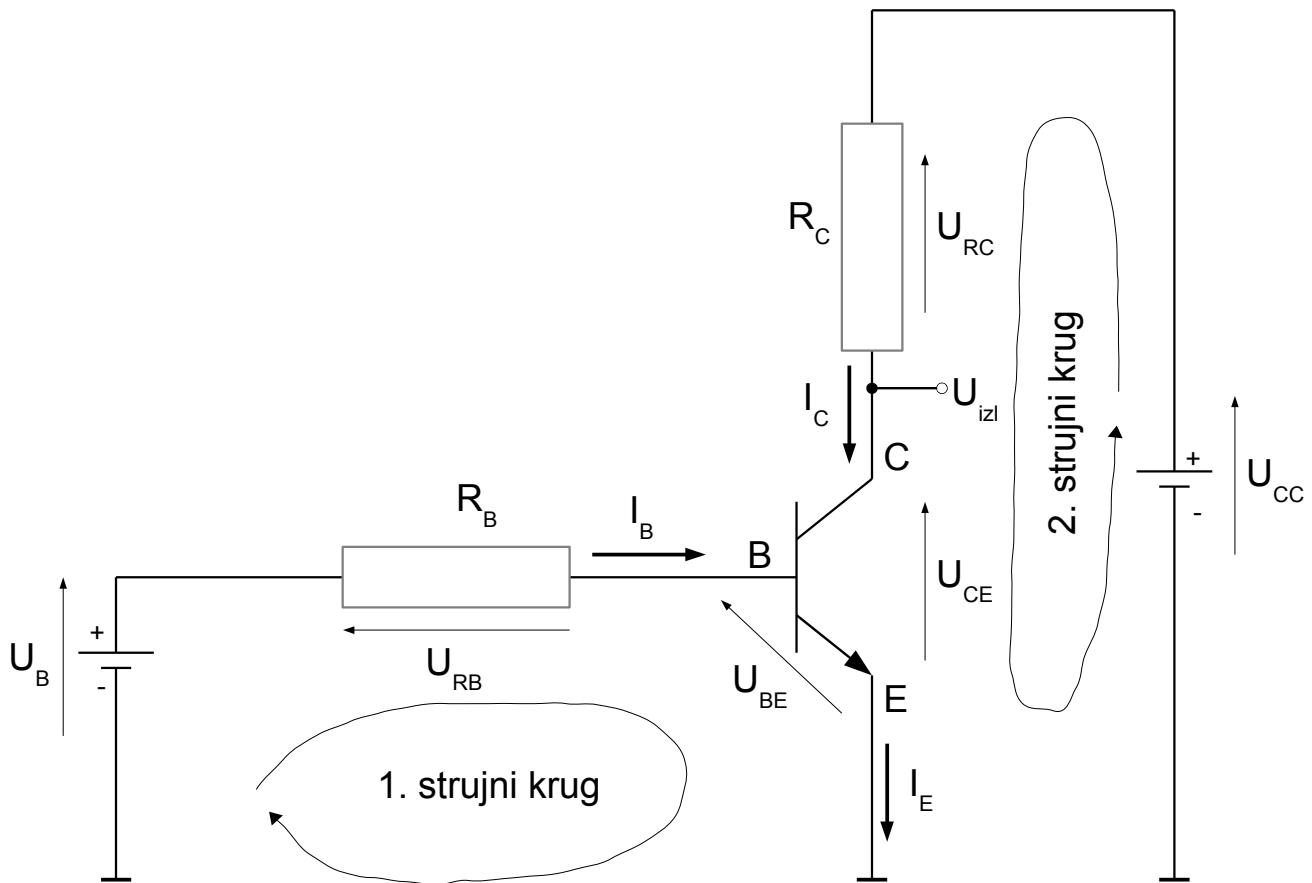

Tranzistori u digitalnoj logici

Za studente koji žele znati malo detaljnije koja je funkcija tranzistora u digitalnim sklopovima, u nastavku je opisan pojednostavljen način rada tranzistora. Pri tome je puno pojava pri radu s tranzistorima zanemareno – detaljniji tretman tranzistora (proizvodnja, vrste, fizikalni principi i način rada te uporaba) tema je drugih kolegija FER-a.

Bipolarni NPN tranzistor

Jednostavan sklop koji se sastoji od jednog bipolarnog tranzistora tipa NPN prikazan je u nastavku.

Bipolarni tranzistor ima tri kontakta: bazu (na slici označena s B), kolektor (na slici označen s C) te emiter (na slici označen s E). Naponi U_{BE} i U_{CE} su pri tome nenegativni. Struja označena s I_C ulazi u kolektor, prolazi kroz tranzistor i izlazi van kroz emiter. Struja označena s I_B ulazi u bazu, prolazi kroz tranzistor i također izlazi kroz emiter. Sve ostale situacije u ovom pojednostavljenom modelu možemo zanemariti, pa ćemo pisati da vrijedi:

$$I_E = I_C + I_B \quad (1)$$

Za razliku od otpornika za koje kažemo da su linearni elementi jer mali inkrement napona dovodi uvek do proporcionalnog inkrementa struje, tranzistor je nelinearni element. Što to točno znači u razmatranom slučaju bipolarnog NPN tranzistora sa slike? Opis koji slijedi pojednostavljenje je stvarnog ponašanja ali može poslužiti kako bismo ugrubo stekli predodžbu o radu bipolarnog NPN tranzistora.

Za rad tranzistora važno je razmotriti napon U_{BE} (na slici prikazan kao dio 1. strujnog kruga). U skladu s Kirchoffovim zakonima, možemo pisati:

$$U_B = U_{RB} + U_{BE} \quad (2)$$

pri čemu će napon U_{RB} postojati ako teče struja I_B kako je prikazano na slici i u tom slučaju će biti pozitivan. Pri tome struja I_B ili ulazi u bazu tranzistora ili je jednaka nuli. Međutim, ovdje do izražaja dolazi nelinearnost tranzistora: kroz bazu tranzistora struja neće poteći sve dok napon U_{BE} ne dosegne takozvani napon praga, nakon čega će napon U_{BE} dalje ostati praktički konstantan i neće više rasti. Za silicijске tranzistore možemo uzeti da je taj napon jednak 0.7V.

Što to znači za naš 1. strujni krug? S obzirom da vrijedi izraz (2), to znači da će se podizanjem napona U_B s vrijednosti 0V prema pozitivnim vrijednostima na početku sav napon U_B prenositi na napon U_{BE} . Naime, tako dugo dok se na U_{BE} ne dosegne 0.7V, struja koja teče prema bazi tranzistora jednaka je 0A pa je time i pad napona na otporniku R_B jednak 0V. Posljedica je da u tom području približno vrijedi:

$$U_{BE} = U_B \text{ za } U_B \in [0V, 0.7V] \quad . \quad (3)$$

Jednom kada U_{BE} dosegne 0.7V, daljni porast više neće biti moguć, pa će se sav preostali napon trošiti upravo na otporniku R_B . U tom će području vrijediti:

$$U_{RB} = U_B - U_{BE} = U_B - 0.7V \text{ za } U_B > 0.7V \quad . \quad (4)$$

Struja koja će tada teći u bazu tranzistora određena je Ohmovim zakonom:

$$I_B = \frac{U_{RB}}{R_B} = \frac{U_B - 0.7V}{R_B} \quad . \quad (5)$$

Struja I_B direktno određuje događanja u 2. strujnom krugu. Naime, bipolarni NPN tranzistor ponaša se kao sklop koji radi pojačanje struje; ako je struja kroz bazu jednaka I_B , kod ovog će tranzistora kroz kolektor poteći h_{FE} puta veća struja (ako je to moguće). Faktor h_{FE} stoga se naziva faktor strujnog pojačanja. Primjerice, za bipolarni NPN tranzistor označke BC107 taj se faktor kreće u granicama između 110 i 220 (prema podacima iz kataloga proizvođača). Stoga možemo pisati da je maksimalna struja koja uz zadalu struju I_B može teći kroz kolektor jednaka:

$$I_{C,max} = I_B \cdot h_{FE} \quad (6)$$

Čime je određena stvarna struja koja teče kroz kolektor? Pogledajmo 2. strujni krug. U tom strujnom krugu vrijedi sljedeća naponska jednadžba:

$$U_{CC} = U_{RC} + U_{CE} \quad (7)$$

Kako je U_{CC} fiksan (to je napon izvora), te kako struja može samo teći od kolektora prema emiteru (pa je time U_{RC} uvijek veći ili jednak 0V te je U_{CE} također uvijek veći ili jednak 0V), slijedi da postoje dva slučaja:

1. struja kroz kolektor je jednak izračunatoj maksimalnoj struci prema izrazu (6) ili
2. struja kroz kolektor je manja od izračunate maksimalne struje prema izrazu (6).

Da bismo ovo vidjeli, raspišimo izraz (6) preko struje kolektora:

$$U_{CC} = I_C \cdot R_C + U_{CE} \quad (7)$$

Uočimo, s porastom struje I_C raste pad napona na otporniku R_C ; međutim, u sumi pad napona na otporniku R_C i napon U_{CE} daju upravo napon napajanja U_{CC} . To znači da kako napon na otporniku R_C raste, napon U_{CE} se mora smanjivati za isti iznos kako bi suma ostala jednaka naponu U_{CC} . Međutim, tranzistor neće dopustiti da napon U_{CE} padne na manje od napona zasićenja (koji je, za tranzistor

BC107 jednak 0.25V; taj napon još označavamo s U_{CES}). To pak znači da će maksimalni napon koji se može pojaviti na otporniku RC biti jednak upravo:

$$U_{RC,max} = U_{CC} - 0.25V \quad (8)$$

i tada će kroz taj otpornik teći struja:

$$I'_C = \frac{U_{RC,max}}{R_C} = \frac{U_{CC} - 0.25V}{R_C} \quad . \quad (9)$$

Neovisno o struji baze i faktoru strujnog pojačanja, kolektorska struja neće moći biti veća od struje izračunate prema izrazu (9). Time smo dobili prethodna dva slučaja koja ćemo sada raspisati malo detaljnije.

1. Za struje baze I_B koje su manje od $\frac{I'_C}{h_{FE}}$ vrijedit će $I_C = I_B \cdot h_{FE}$. U tom slučaju pad napona na otporniku R_C bit će jednak upravo $U_{RC} = I_C \cdot R_C = (I_B \cdot h_{FE}) \cdot R_C$ što će biti manje od napona napajanja; razlika do napona napajanja trošit će se na napon U_{CE} koji će i dalje biti veći od napona U_{CES} . Ovo područje rada tranzistora poznato je kao *normalno aktivno područje* (NAP); u tom području postoji linearna ovisnost struje kolektora o struji baze.
2. Za struje baze I_B koje su veće ili jednake od $\frac{I'_C}{h_{FE}}$ vrijedit će $I_C = I'_C = \frac{U_{RC,max}}{R_C} = \frac{U_{CC} - 0.25V}{R_C}$ (drugim riječima, struja I_C više neće ovisiti o struji I_B – ovo područje rada tranzistora poznato je kao područje *zasićenja*; u tom području nema više ovisnosti struje kolektora o struji baze – struja kolektora je maksimalna moguća a napon U_{CE} minimalni mogući i jednak je U_{CES}).

Bipolarni NPN tranzistor kao sklopka

U digitalnoj elektronici bipolarne NPN tranzistore moguće je koristiti za ostvarivanje sklopke odnosno sklopa koji zovemo *invertor*. Pogledajte ponovno prethodnu sliku i uočite na slici gdje smo označili izlazni napon U_{izl} . Taj napon direktno je jednak naponu U_{CE} .

Pogledajmo sada dva slučaja.

1. Napon U_B je vrlo mali napon (manji od 0.7V). U tom slučaju nema struje baze I_B i tranzistor je zatvoren. Kako ne teče struja baze, struja kolektora I_C je također jednaka 0A. Stoga je pad napona na otporniku R_C jednak 0V, pa vrijedi:

$$U_{CC} = U_{RC} + U_{CE} = 0V + U_{CE} \Rightarrow U_{CE} = U_{CC} \Rightarrow U_{izl} = U_{CE} = U_{CC}$$

Znači, uz mali ulazni napon, izlazni napon je veliki.

2. Kada je napon $U_B > 0.7V$ dovoljno velik da razlika $U_B - 0.7V$ generira dovoljno veliku struju baze uz koju će kroz kolektor poteći maksimalna moguća kolektorska struja (drugim riječima, kada je U_B dovoljno velik da generira struju baze koja će tranzistor gurnuti u zasićenje), napon U_{CE} će pasti na minimalni mogući – postat će jednak U_{CES} (cca 0.25V) pa će vrijediti:

$$U_{izl} = U_{CE} = U_{CES} = 0.25V ;$$

u tom slučaju imamo dakle uz veliki ulazni napon upravo mali izlazni napon (iznosa cca 0.25V).

Sklop koji smo dakle dobili ponaša se kao invertor. Označimo li napon U_B kao ulazni napon U_{ul} , te označimo li nizak ulazni (i izlazni napon) s N, a visok ulazni (i izlazni napon) napon s V, ponašanje sklopa opisano je sljedećom tablicom naponskih kombinacija:

U_{ul}	U_{iz}
N	V
V	N

Ako sada ulaznom naponu pridijelimo značenje ulazne varijable A , a izlaznom naponu funkciju $f(A)$ te ako tablicu naponskih kombinacija tumačimo u skladu s pozitivnom logikom, dobit ćemo tablicu istinitosti:

A	$f(A)$
0	1
1	0

pa zaključujemo:

$$f(A) = \bar{A} .$$